

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МЕДИЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ НЕЙРОХІРУРГІЇ
ІМ. АКАД. А. П. РОМОДАНОВА НАМН УКРАЇНИ»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Державної установи

«Інститут нейрохірургії

ім. акад. А. П. Ромоданова Національної

академії медичних наук України»

доктор медичних наук, професор

академік НАМН

Є. Педаченко

20 » липня 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях»,

шифр ВД 2.1.4

підготовки докторів філософії

в аспірантурі Державної установи «Інститут нейрохірургії

ім. акад. А. П. Ромоданова Національної академії медичних наук України»

з галузі знань 22 Охорона здоров'я

за спеціальністю 222 «Медицина» (спеціалізація «Нейрохірургія»)

Київ – 2020 р.

ВСТУП

Робочу програму навчальної дисципліни ВД 2.1.4 «Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях» для підготовки докторів філософії за освітньо-науковою програмою підготовки докторів філософії в аспірантурі Державної установи «Інститут нейрохірургії ім. акад. А. П. Ромоданова Національної академії медичних наук України» з галузі знань 22 «Охорона здоров'я» за спеціальністю 222 «Медицина» (спеціалізація «Нейрохірургія») розглянуто та затверджено на засіданні вченої ради 17 липня 2020 року, протокол № 12.

Розробники:

Л. Д. Пічкур – доктор медичних наук, професор,

Т. А. Йовенко – науковий співробітник,

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Загальний обсяг кредитів – 8.

Загальний обсяг годин – 240: 36 години лекцій, 8 годин практичних занять, 4 години консультацій та 192 годин самостійної роботи.

Рік підготовки – II-III-й.

Види навчальних занять – лекція, практичне заняття, консультація.

Вид оцінювання – екзамен.

Програма включає 4 змістових модулів, поєднаних у логічну структурну схему:

- Змістовний модуль 1. Характеристика потенційних джерел надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціально-політичного характеру на території України.
- Змістовний модуль 2. Організація захисту населення при терористичних актах різного походження.
- Змістовний модуль 3. Охорона праці медичних працівників державної служби медицини катастроф в умовах надзвичайних ситуацій та захист особового складу формувань державної служби медицини катастроф під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.
- Змістовний модуль 4. Захист населення і перша медична допомога потерпілим у надзвичайних ситуаціях.

1. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. **Мета** навчальної дисципліни «Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях» — формування та розвиток здатності до розв’язання комплексних проблем у галузі професійної та дослідницько-інноваційної діяльності з акцентом на оволодінні питаннями медицини катастроф, охорони праці медичних працівників державної служби медицини катастроф в умовах надзвичайних ситуацій та захисту особового складу формувань державної служби медицини катастроф під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

1.2. **Завданням** навчальної дисципліни є:

- оволодіння загальними відомостями про надзвичайні ситуації техногенного, природного та соціально-політичного характеру;
- засвоєння основ класифікації надзвичайних ситуацій в Україні;
- вивчення видів техногенних аварій (катастроф) та правил поведінки населення при цьому;
- вивчення видів катастроф природного характеру та мір захисту населення при них;
- вивчення види отруєння отруйними грибами та надання першої медичної допомоги при цьому;
- вивчення основних відомостей про токсикоінфекції і надання відповідної першої медичної допомоги;
- засвоєння питань організації захисту населення при терористичних актах різного характеру;
- вивчення даних про небезпеки терористичних актів із застосуванням біологічних уражаючих агентів;
- засвоєння відомостей про охорону праці та захист медичних працівників особового складу формувань державної служби медицини катастроф під час ліквідації ситуацій та допомоги населенню;
- засвоєння принципів захисту населення та надання першої медичної допомоги потерпілим у надзвичайних ситуаціях.

1.3. **Компетентності та результати навчання, формуванню яких сприяє дисципліна.**

У результаті вивчення даної дисципліни слухачі повинні:

знати:

- основи класифікації надзвичайних ситуацій в Україні;

- відомості про загальне оцінювання техногенної небезпеки в Україні;
- дані про загальне оцінювання природної небезпеки в Україні;
- дані про загальне оцінювання небезпеки соціально-політичного характеру;
- відомості про біологічний, хімічний та радіаційний тероризм;
- дані про наслідки застосування патогенних біологічних агентів, хімічних або радіоактивних речовин;
- відомості про підготовку сил і заходів аварійно-рятувальних служб України до терористичних актів з використанням патогенних біологічних агентів, небезпечних хімічних і радіаційних речовин;
- законодавство щодо охорони праці стосовно складу формувань ДСМК України;
- санітарно-гігієнічні аспекти умов праці особового складу формувань ДСМК у зоні надзвичайних ситуацій;
- основи розслідування та обліку нещасних випадків виробничого та невиробничого характеру;
- дані про техніку безпеки особового складу формувань ДСМК у зоні надзвичайних ситуацій;
- основні принципи і засоби захисту населення в надзвичайних ситуаціях;
- дані про використання засобів індивідуального захисту – правила користування фільтрувальним протигазом, засобами захисту шкіри;
- склад індивідуальних аптечок та порядком їх користування;
- табельні засоби індивідуального медичного захисту;
- вміст індивідуального протихімічного пакета та методики користування ним;
- відомості про правила користування сховищами, про харчування в умовах радіаційного забруднення;

вміти:

- визначати структуру процесу планування, оцінки та визначення типу загрози та підготовки заходів захисту населення;
- визначати завдання санітарно-епідеміологічної служби у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.
- визначати питання безпеки особового складу медичного персоналу та населення при терористичних актах;
- визначати особливості і дії персоналу формувань ДСМК при вибухобезпеці, експлуатації механізмів і машин, від ураження електричним струмом, пожежній безпеці;
- визначати принципи охорони праці особового складу ДСМК при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

сформувати **комунікативні навички**:

- встановлювати необхідні відповідні зв'язки для виконання науково-дослідних робіт з урахуванням медико-біоетичних норм;
- зрозуміле донесення інформації у фаховому середовищі та інших суспільних групах;
- вміння передбачати участь та залучати наукових працівників інших наукових установ, клінік різних форм власності для виконання фрагментів наукових проєктів;

автономність та відповідальність:

- бути відповідальним за своєчасне оволодіння новими знаннями, за покращення результатів власної наукової та педагогічної діяльності;
- відповідальність щодо дотримання етичних норм, дотримання принципів академічної доброчесності;
- відповідальність за достовірність інформації, що презентується;
- вміння працювати автономно і одночасно в команді фахівців.

Дисципліна забезпечує набуття аспірантами таких компетентностей:

Інтегральна компетентність (ІК): Здатність розв'язувати комплексні проблеми професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності в галузі охорони здоров'я, медицини (нейрохірургії), проводити власне наукове дослідження, яке має наукову новизну, теоретичне та практичне значення, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та /або професійної практики в галузі охорони здоров'я.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1 Здатність до вдосконалення та розвитку власного інтелектуального та загальнокультурного рівня, оволодіння новими знаннями при вирішенні дослідницьких і практичних завдань, здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу та оцінки сучасних наукових досягнень.

ЗК2 Здатність на основі наукового пошуку виявляти, ставити та вирішувати проблеми, генерувати нові ідеї, обґрунтувати власні оригінальні концепції.

ЗК4 Здатність планувати, здійснювати особистий та професійний розвиток як науковця та демонструвати вміння досягати поставлених завдань і взятих обов'язків, здатність проведення самостійних досліджень на сучасному рівні, освітньої діяльності.

ЗК5 Здатність розробляти наукові проєкти, уміння формулювати та визначати відповідні задачі, розробляти шляхи їх розв'язання, уміння формувати команду дослідників для вирішення локальної задачі, скласти пропозиції щодо їх рішення.

Спеціальні (фахові) компетентності(СК):

СК2 Здатність до опрацювання та критичного осмислення літературних джерел, розуміння природи медичних теорій, гіпотез і тлумачень, перевірки висновків, гіпотез інших дослідників за науковим напрямом дослідження в галузі медицини.

СК3 Здатність до використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, сучасного наукового обладнання та наукових методів дослідження в медицині (нейрохірургії).

СК5 Вміння презентувати, обґрунтовано відстоювати результати власних досліджень, формулювати власну думку під час виступів, дискусій, спілкування у фаховому середовищі з проблем нейрохірургії.

СК6 Здатність ефективно використовувати отримані результати наукових досліджень в науковій, освітній і практичній діяльності, передбачати результати їх впровадження в галузі охорони здоров'я.

СК7 Здатність розрізняти різні рівні медичного аналізу, формулювати медичні узагальнення на основі діагностичних даних, обирати методики для різних типів діагностичних досліджень.

СК9 Здатність збирати дані, будувати діагностично-лікувальну концепцію, аналізувати, систематизувати та презентувати отримані дані, використовувати загальнонаукові, медичні методи, пов'язані з нейрохірургічною практикою для провадження ефективної та безпечної наукової і практичної діяльності.

2. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Характеристика потенційних джерел надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціально-політичного характеру на території України

Тема 1: Можливі надзвичайні ситуації в Україні, класифікація та заходи захисту

Основи класифікації надзвичайних ситуацій в Україні;

Ознайомлення з відомостями про загальне оцінювання техногенної небезпеки в Україні;

Загальне оцінювання природної небезпеки в Україні;

Загальне оцінювання небезпеки соціально-політичного характеру.

Змістовий модуль 2. Організація захисту населення при терористичних актах різного походження

Тема 1: Загальна характеристика найбільш значущих інфекційних хвороб внаслідок терористичних актів з використанням біологічних агентів

Відомості про біологічний, хімічний та радіаційний тероризм. Першочергові завдання протидії при терористичних актах з використанням збудників сибірки, натуральної віспи, чуми, ботулізму, туляремії, вірусної геморагічної гарячки, тяжкого гострого респіраторного синдрому, пташиного грипу, бруцельозу, сапу, меліоїдозу, холери, жовтої гарячки, рикетсіозу ;

Наслідки застосування патогенних біологічних агентів, хімічних або радіоактивних речовин. (Біологія мікроорганізму, відповідь організму-хазяїна, вакцини, лікарські препарати, діагностика);

Засвоєння відомостей про підготовку сил і заходів аварійно-рятувальних служб України до терористичних актів з використанням патогенних біологічних агентів, небезпечних хімічних і радіаційних речовин;

Структура процесу планування, оцінки та визначення типу загрози та підготовки заходів захисту населення;

Завданнями санітарно-епідеміологічної служби у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Питання безпеки особового складу медичного персоналу та населення при терористичних актах.

Змістовий модуль 3. Охорона праці медичних працівників державної служби медицини катастроф (ДСМК) в умовах надзвичайних ситуацій та захист особового складу формувань державної служби медицини катастроф під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій

Тема 1: Заходи особового складу формувань ДСМК під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій

Законодавства щодо охорони праці стосовно складу формувань ДСМК України;

Санітарно-гігієнічні аспекти умов праці особового складу формувань ДСМК у зоні надзвичайних ситуацій;

Техніка безпеки та організація медичного забезпечення осіб рядового та начальницького складу (рятувальників) аварійно-рятувальних підрозділів і формувань ДСНС України в умовах надзвичайних ситуацій;

Принципи охорони праці особового складу ДСМК при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Медичне постачання закладів та формувань ДСМК України.

Організація медичного забезпечення осіб рядового та начальницького складу (рятувальників) аварійно-рятувальних підрозділів і формувань ДСНС України в умовах надзвичайних ситуацій.

Змістовий модуль 4. Захист населення і перша медична допомога потерпілим у надзвичайних ситуаціях

Тема 1: Надання першої медичної допомоги потерпілим з хірургічними ураженнями та отруєннями сильнодіючими отруйними речовинами.

Основні принципи і засоби захисту населення в надзвичайних ситуаціях;

Використання засобів індивідуального захисту – правила користування фільтрувальним протигазом, засобами захисту шкіри;

Склад індивідуальних аптечок та порядком їх користування;

Табельні засоби індивідуального медичного захисту; Вміст індивідуального протихімічного пакета та методики користування ним;

Перша медична допомога при пораненнях, переломах та інших травмах. Кровотечі і способи їхнього зупинення.

Перша медична допомога при забитті, контузіях і синдромі тривалого здавлення, травматичний шок.

Перша медична допомога при опіках і обмороженнях, при електротравмі, при втопленні, при отруєнні сильнодіючими отруйними речовинами,

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях»

Тема	Кількість годин				Самостійна робота
	Лекції	Практичні	Семінари	Консультації	
1	2	3	4	5	6

Змістовий модуль 1. Характеристика потенційних джерел надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціально-політичного характеру на території України.					
1. Можливі надзвичайні ситуації в Україні, класифікація та заходи захисту.	9	2		1	48
Разом за змістовим модулем	9	2		1	48
Змістовий модуль 2. Організація захисту населення при терористичних актах різного походження.					
1. Загальна характеристика найбільш значущих інфекційних хвороб внаслідок терористичних актів з використанням біологічних агентів.	9	2		1	48
Разом за змістовим модулем	9	2		1	48
Змістовий модуль 3. Охорона праці медичних працівників державної служби медицини катастроф (ДСМК) в умовах надзвичайних ситуацій та захист особового складу формувань ДСМК під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.					
1. Заходи особового складу формувань ДСМК під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.	9	2		1	48
Разом за змістовим модулем	9	2		1	48
Змістовий модуль 4. Захист населення і перша медична допомога потерпілим у надзвичайних ситуаціях.					
1. Надання першої медичної допомоги потерпілим з хірургічними ураженнями та отруєннями сильнодіючими отруйними речовинами.	9	2		1	48
Разом за змістовим модулем	9	2		1	48
Всього: 240 год. (8 кредитів)	36	8		4	192

4. ОЦІНЮВАННЯ

рівня теоретичної підготовки за дисципліною передбачає
складання екзамену

Загальна оцінка з дисципліни: шкала оцінювання національна та ECTS

Оцінка в балах	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS	
90 – 100	Відмінно	A	відмінно
82-89	Добре	B	добре (дуже добре)
75 – 81		C	добре

64 – 74	Задовільно	D	задовільно
60-63		E	задовільно (достатньо)
35 – 59	Незадовільно	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
1-34		F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

5. ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ теоретичної підготовки з дисципліни

«Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях»

1. Загальні відомості про надзвичайні ситуації техногенного, природного та соціально-політичного характеру.
2. Основи класифікації надзвичайних ситуацій в Україні.
3. Види техногенних аварій (катастроф) та правила поведінки населення при цьому.
4. Види катастроф природного характеру та міри захисту населення при них.
5. Види отруєння отруйними грибами та надання першої медичної допомоги при цьому.
6. Основні відомості про токсикоінфекції і надання відповідної першої медичної допомоги.
7. Питання організації захисту населення при терористичних актах різного характеру.
8. Дані про небезпеки терористичних актів із застосуванням біологічних уражаючих агентів.
9. Відомості про охорону праці та захист медичних працівників особового складу формувань державної служби медицини катастроф під час ліквідації ситуацій та допомоги населенню.
10. Принципи захисту населення та надання першої медичної допомоги потерпілим у надзвичайних ситуаціях.
11. Які заходи вживають для епідемічного благополуччя населення?
12. Які існують засоби захисту медичного персоналу?

6. ТЕМИ РЕФЕРАТИВ

до навчальної дисципліни

«Організація екстреної медичної допомоги населенню у надзвичайних ситуаціях»

1. Оптимізація надання медичної допомоги в умовах надзвичайної ситуації.

2. Питання організації медичної допомоги при масових радіаційних та хімічних ураженнях.

3. Досвід організації екстреної медичної допомоги при катастрофах за кордоном.

4. Особливості організації формувань та закладів служби медицини катастроф України.

7. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Навчальна література відповідно до переліку рекомендованої до вивчення літератури.

Мультимедійні презентації відповідно до теоретичного курсу.

Науково-методичне забезпечення навчального процесу передбачає: державні стандарти освіти, навчальні плани, навчальні програми з вибіркової навчальної дисципліни, наявністю служби санітарно-епідеміологічного забезпечення ДУ «ІНХ НАМН».

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Н.А. Стихийные явления в природе: проявления, эффективность защиты. – М.: Мысль, 1988. – 198 с.

2. Алтунин А.Т. Формирование Гражданской обороны в борьбе со стихийными бедствиями. – М.: Стройиздат, 1978. – 245 с.

3. Антонов В.П. Уроки Чернобыля: радиация, жизнь, здоровье. – К.: Знание, 1989. – 111 с.

4. Арнальд В.И. Теория катастроф. – М.: Наука, 1990. – 128 с.

5. Безопасность жизнедеятельности. Безопасность технологических процессов в производстве (Охрана труда): Учебное пособие / П.П.Кукин, В.Л.Лапин, Е.А.Подгорных, и др. – М.: Высш.шк., 1999. – 318 с.

6. Богомольний Б.Р., Кононенко В.В., Чуєв П.М. Медицина екстремальних ситуацій. – Одеса: Одес. держ. мед. ун-т, 2001. – 412 с.

7. Барчук Н.И. Медицина экстремальных ситуаций. – Минск: Вышэйш.шк., 1998. – 240 с.

8. Вахтин А.К. Меры безопасности при ликвидации последствий стихийных бедствий и производственных аварий. – М.: Энергоатомиздат, 1984. – 288 с.

9. Волошин В.О., Терентьева А.В., Терентьев А.В. Сучасні напрямки розвитку автоматизованої системи управління Державною службою медицини катастроф. – Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2000. – №3. – С. 37 – 40.
10. Гладун З.С. Державне управління в галузі охорони здоров'я. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1999. – 312 с.
11. Губский Ю.И., Долго-Сабуров В.Б., Храпак В.В. Химические катастрофы в экологии. – К.: Здоров'я, 1993. – 223 с.
12. Гулянский Р.А. Отряд первой медицинской помощи. – Рига: Б.и., 1986. – 153 с.
13. Действия населения в чрезвычайных ситуациях. – К.: Штаб ГО Украины, 1997. – 173 с.
14. Дубицкий А.Е., Семенов И.А., Чепкий Л.П. Медицина катастроф: Учебник. – К.: Здоров'я, 1993. – 462 с.
15. Енциклопедія екстремальних ситуацій. Надзвичайні ситуації та безпека людини: Методичний посібник для навчальних закладів та населення. – К. МНС України; Управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення, 1998. – 199 с.
16. Жияев Е.Г., Макаров И.И. Состояние и перспективы технического оснащения медицинских формирований и учреждений в чрезвычайных ситуациях. – Медицина катастроф. – 1993. – №1. – С. 16 – 18.
17. Защита населения в случае крупной радиационной аварии: принципы планирования: Пер. с англ. – М.: Энергоатомиздат, 1987. – 38 с. – (Публикация МКРЗ №40).
18. Збірник нормативно-правових актів системи первинної медико-санітарної допомоги в охороні здоров'я. – К.: Здоров'я, 1999. – 450 с.
19. Иванов С.В. Підвищення ефективності надання першої лікарської допомоги ураженим промисловими отрутами. – Практична медицина. – 1997. – №3-4. – С. 74 – 78.
20. Ивашкин В.Т., Кириллов М.М., Комаров Ф.И. Терапевтическая помощь при землетрясениях. – М.: Медицина, 1995. – 222 с.
21. Каратай Ш.С., Анисимов А.Ю. Хирургия медицины катастроф: Практ. руководство. – Казань: МЕД-пресс-информ, 2004. – 208 с.
22. Костенецкий М.И., Грибиненко Г.Т. Чернобыль и Запорожье. Тогда и десять лет спустя. – Запорожье: 000 «Берегиня», 1996. – 45 с.
23. Кочин И.В., Костенецкий М.И., Черняков Г.А. Защита населения при авариях на атомных электростанциях : Учебное пособие / Под ред. д-ра мед.наук И.В.Кочина. – Запорожье: ЗГИУВ, 2000. – 40 с.

24. Кочін І.В. та ін. Інформаційно-методичне забезпечення підготовки кадрів служби медицини катастроф. – Запорозький мед.журн. – 2001. – №2. – С. 67 – 69.
25. Кримчук Г. Надзвичайні ситуації. – К.: Вид-во О.Теліги, 2008. – 696 с.
26. Массовые радиационные поражения и вопросы организации медицинской помощи / Под ред. А.И.Бурназяна, А.К.Гуськовой. – М.: Медицина, 1987. – 70 с.
27. Малкина – Пых И.Г. Экстремальные ситуации. – М.: Изд-во Эксмо, 2005. – 960 с.
28. Медицина катастроф: Учебное пособие / Под ред. проф. В.М.Рябочкина, проф. Г.И.Назаренко. – М.: ИНИ Лтд, 1996. – 272 с.
29. Методичні рекомендації з надання невідкладної медичної допомоги при гострих отруєннях хлором, аміаком, хлорпикрином у догоспітальному періоді / П.І. Сидоренко, І.Ф. Кармазь, В.С. Борисовський та ін. – Запоріжжя: ЗДПУЛ, 1996. – 11 с.
30. Михно Е.П. Ликвидация последствий аварий и стихийных бедствий. – М.: Атомиздат, 1979. – 298 с.
31. Олійник П.В., Гасюк Г.Д. Особливості управління фармацевтичною системою та прийняття рішення в умовах надзвичайних ситуацій. – Фармацевт. журн., 2000. – №2. – С. 43 – 49.
32. Организация оказания медицинской помощи в чрезвычайных ситуациях: Учебное пособие / А.А.Кузьменко, В.В.Кудинов, В.П.Астапенко и др. – Симферополь: Крымский мед. ун-т, 2000. – 224 с.
33. Пістун І.П. Безпека життєдільності: Навчальний посібник. – Суми: Університетська книга, 2000. – 301 с.
34. Подвижные медицинские комплексы для оказания первой врачебной помощи / Н.В.Мурашов, В.А.Сидоров, С.С.Одинцов и др. – Воен.-мед. журн. – 2000, №12. – С. 42-47.
35. Правила безпеки при виробництві, зберіганні, транспортуванні та застосуванні хлору. – К.: Основа, 1995 – 96 с.
36. Радіаційна медицина / За ред. проф. А.П. Лазаря. – К.: Здоров'я, 1993. – 224 с.
37. Рощин Г.Г., Волошин В.О., Михайловський М.М. та ін. Особливості організації матеріально-технічного забезпечення формувань і закладів Державної служби медицини катастроф України. – Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2000. – №3. – С. 82 –86.
38. Стеблюк М.І. Цивільна оборона. – К.: Урожай, 1991. – 336 с.
39. Техногенные химические аварии: информатизация службы экстренной медицинской помощи / Н.Литвинов, Ю.Остапенко, В.Казачков, Л.Костомарова. – Токсикологический вестник. – 1998. – №1. – С. 25 – 28.

40. Черкасский Б.Л. Особо опасные инфекции. – М.: Медицина, 1996. – 160 с.
41. Черняков Г.А. и др. Организация экстренной медицинской помощи пораженным сильнодействующими ядовитыми веществами в догоспитальном периоде / Под ред. доц. И.Ф. Кармази. – Запорожье: ЗГИХВ, 1997. – 115 с.
42. Черняков Г.О., Кочін І.В., Сидоренко П.І. та ін. Основи організації та діяльності служби медицини катастроф у надзвичайних ситуаціях. Підручник. – Запоріжжя: ЗДІУЛ, – 2000. – 252 с.
43. Юрченко В.Д., Рощин Г.Г., Нацюк М.В. Американская система медицинского реагирования при катастрофах: Учебное пособие. – К.: КНПО СМП и МК: КГИУВ, 1995. – 28 с.
44. Кочін І.В., Черняков Г.О., Сидоренко П.І. Медицина катастроф / Виробниче видання. – К.: Здоров'я, 2008. – 724 с.